

SAMHÄLLSTJÄNSTEN SOM ETT SJÄLVDISCIPLINERANDE STRAFF

AV POL.DR., LEKTOR HENRIK LINDERBORG

This article presents findings from an interview study of 28 persons serving sentences of community service. The interviews were conducted during the spring of 1999. Subjects reported believing that successful completion of their community service – which often lasted several months required them to assume more responsibility for their own lives. The average length of time served doing community service was 140 hours. The sentence was usually served twice a week, four hours at a time. Depending on a person's life circumstances, community service was performed either on weekends or during the evenings after working hours. Unemployed persons doing community service served their time during the day. All of those interviewed thought that community service, when performed in this way, required that they be able to plan their everyday lives in the long-term. This was by no means easy for all of them. Most of those interviewed had been, or still were, drinkers or drug users, and therefore remained involved in a kind of lifestyle that diverged in many ways from the conventional lifestyle based on paid work. The long-term planning and regularity demanded by community service required many of those interviewed to force themselves to behave, for example, by not drinking, so as not to spoil their chances of completing their punishment.*

Efter en lång process lyckades man även i Finland införliva samhällstjänsten i straffsystemet år 1991 först som ett experiment. Den gjordes permanent år 1997. Samhällstjänsten i Finland har fram till år 2001 ådömts endast i stället för ovillkorliga fängelsestraff på högst 8 månader. År 2001 har strafflagen emellertid ändrats så att samhällstjänst även kan ådömas som tilläggs påföljd i samband med sådana villkorliga fängelsestraff som överstiger ett år, om villkorligt fängelse inte kan anses vara ett tillräckligt straff (L 520/2001). Minimioch maximitiden för samhällstjänst som skild påföljd är 20 respektive 200 timmar och som tilläggs påföljd 20 respektive 90 timmar.

Arbetet som utförs som samhällstjänst skall vara oavlönat, allmännyttigt arbete. Det är främst kommuner och olika slags föreningar och stiftelser som har ställt upp med tjänstgöringsplatser. Typiska arbetsuppgifter för samhällstjänstgörarna har varit diverse reparations-, städnings- och servicearbeten. Samhällstjänst utförs inte som heldagsarbete, utan arbetet är uppdelat i kortare,

---

* Title in English: "Promoting Self-discipline through Community Service". Original in Swedish.

regelbundna perioder, till 90 % så att man tjänstgör två gånger i veckan, tre till fyra timmar per gång. Från början var det tänkt att samhällstjänsten skulle skötas på den dömdes fritid, dvs under kvällar och veckoslut. I praktiken fungerade detta inte, eftersom majoriteten av de dömda var arbetslösa. Därför har största delen av samhällstjänstgörarna avtjänat sitt straff under dagtid (Muilu 1999, 18; Linderborg 2001, 48-49).

I och med lagen om samhällstjänst infördes ett helt nytt straff i det finländska påföljdssystemet, ett straff vars syfte var att låta förbrytaren förbli medlem i samhället och därmed förhindra marginalisering. Man trodde att ett straff som avtjänades i frihet skulle främja den dömdes "sociala funktionsförmåga" genom att tvinga honom att organisera och ta ansvar för sitt eget liv. På detta sätt trodde man att samhällstjänsten bättre än fängelsestraffet skulle påverka den dömdes förmåga att planera sitt liv så att han inte i framtiden skulle låta sig drivas in i lagstridigt handlande (Takala 1993).

Insamling av material

Den finländska versionen av samhällstjänsten påminner både till sina straffilosofiska principer samt till sin praktiska tillämpning om de versioner som har tagits i bruk i de övriga västeuropeiska länderna samt USA (t ex Worrall 1997, 94). Hurdant straff är samhällstjänsten? I denna artikel granskar jag den här frågan utgående från en intervju-undersökning som jag år 2001 presenterade som min doktorsavhandling i socialpolitik vid Åbo Akademi. I undersökningen utreder jag hurdant straff samhällstjänsten är och vilken allmänna syn på disciplinering och anpassning av människans beteende den återspeglar. Jag antar att straffpåföljder som samhällstjänst i viss mån återspeglar ett nytt tänkande inom social- och kontrollpolitiken enligt vilket man borde sträva efter att ge mera ansvar åt den enskilda individen (t ex Sacks 1997, 115; se även Deacon & Mann 1999 422-423). För detta ändamål har jag intervjuat 28 personer som har blivit dömda till detta straff. Jag presenterar deras berättelser i en levnadshistorisk kontext för att begripliggöra de faktorer som inverkat på deras lagstridiga beteende samt för att åskådliggöra deras livssituation vid tiden för samhällstjänsten som en del av en längre utvecklingsprocess. På detta sätt har jag velat peka på den betydelse samhällstjänsten får om man ser den mot bakgrunden av de individuella levnadsloppen. På så sätt har jag även velat belysa vad avtjänandet av ett sådant straff förutsätter av den dömda. Hur upplever alltså de dömda å ena sidan den pina som ingår i detta straff, å andra sidan den nytta det för med sig, och vilken innebörd ger de straffet i relation till den egna livssituationen och livshistorien. Min utgångspunkt här är den kriminologiska syn enligt vilken det lagstridiga beteendet och dess utveckling inte kan granskas lösryckt från det övriga beteendet (t ex Sampson & Laub 1993; se även Young 1999). Jag antar att samhällstjänsten är ett annorlunda straff i den meningen att man där måste beakta inverkan även av individuella faktorer som har att göra med människans

livssituation och samtidigt med hennes levnadslopp som helhet. Mitt empiriska material samlade jag in på våren 1999 i tre olika städer i Finland där kriminalvårdsföreningen¹ har verksamhet.

Intervjuerna var till sin karaktär biografiska temaintervjuer där tyngdpunkten låg vid intervjupersonernas levnadslopp som helhet så att de behandlade intervjupersonernas livssituation före och under samhällstjänsten, samt deras planer för framtiden. Jag hade två huvudsakliga kriterier då jag sökte intervjuobjekt för min undersökning. För det första borde de ha dömts till ett samhällstjänststraff på minst 90 timmar. För det andra borde de befinna sig i slutskedet av sin tjänstgöring. Dessa kriterier använde jag mig av därför att intervjuobjekten skulle ha hunnit få en tillräcklig tidsmässig synvinkel på detta straff och framför allt på dess inverkan på den egna livssituationen.

Ett levnadsloppsteoretiskt perspektiv på kriminaliteten

Den ledande tanken i min undersökning blev alltså levnadsloppets perspektiv. Ur levnadsloppets perspektiv ses kriminaliteten som något som utvecklas dynamiskt i takt med levnadsloppet (Sampson & Laub 1993). Sampson och Laub (ibid, 246-251) talar om levnadsloppsteorin som brottets sociogenesis. De tror att de genom sin teori kan koppla kriminaliteten till särdrag i både barndomen och ungdomen samt till socialiserande påverkan i vuxen ålder. Den strukturella kontexten förmedlas först och främst till barndomens och ungdomens upplevelsevärld närmast genom skolans och familjens informella kontroll. De mest betydelsefulla influenserna på kriminalitet och avvikande beteende får man i detta skede genom familjens, skolans och kamratkretsens socialiserande processer.

I det antisociala beteendet finns också en stark kontinuitet från barndom till vuxenhet genom de olika livsskedena. Å andra sidan förklarar vuxenhetens sociala kapital förändringar i livsbanorna under hela livscykeln oberoende av brottslig livsstil före vuxenheten. Stabilitet i arbetslivet, äktenskapsband och balanserade relationer i vuxenhet har en betydande koppling till förändringar i kriminaliteten i vuxen ålder. Ju starkare band till arbetsliv och familj i vuxen ålder, desto mindre kriminalitet och avvikelse. Å andra sidan kan ett kriminellt beteende som börjar i sen ålder sägas bero på svaga sociala bindningar i vuxen ålder, även om bakgrunden dittills har varit klanderfri. Om man avhåller sig från kriminalitet i vuxen ålder trots kriminell bakgrund kan det å sin sida bero på en i vuxenlivet inledd starkare bindning till exempelvis familjen och arbetslivet (Sampson & Laub 1993, 248).

Identifiering av levnadsloppstyper

Levnadsloppsperspektivet är allmänt intressant och passar mitt material därför att det lagstridiga beteendet och också att man upphör med detta förklaras i relation till hela levnadsloppet. Lagstridigt beteende kan alltså förekomma också

senare i livet oberoende av tidigare händelser i livet. Förändringar i beteendet under olika åldrar grundar sig på att de formella och informella institutioner för social kontroll varierar under levnadsloppet. I levnadsloppets referensram är uttryckligen den informella sociala kontrollens betydelse stor. Den informella sociala kontrollen tar sig uttryck i de ömsesidiga roller, genom vilka samhällsmedlemmarna binds till varandra och samtidigt till vidare sociala institutioner (Sampson & Laub 1993, 18).

I mitt material fann jag två typer av levnadsberättelser. Den tydligaste skillnaden mellan dessa två typer låg i det på vilket sätt deras representanter från första början hade uppställt olika konventionella målsättningar - samt hurdan adekvat socialt kapital de hade hunnit skaffa sig för uppnåendet av dessa målsättningar. I detta avseende skilde sig mina intervjuobjekt från varandra så, att i den första typen beskrev intervjuobjekten sitt levnadslopp i barndomen och ungdomen som relativt problemfritt och vanligt. Under denna tid hade de närmast uppställt konventionella målsättningar såsom att slutföra skolan och planera yrkesval och fortsätta studier. De hade m a o under denna tid närmast skaffat sig sådant socialt kapital som möjliggjorde uppnåendet av dessa mål. Glidningen från denna konventionella levnadsbana in på livets sidospår skedde stegvis. En stor del av representanterna för denna intrigtyp hade redan hunnit binda sig vid familj och arbetsliv, innan svårigheterna i deras liv började hopa sig. Deras största problem var ett allt allvarligare alkohol- eller drogberoende och den därmed förknippade livsstilen som så småningom åsidosatte den konventionella levnadsformen och gjorde det allt svårare att upprätthålla de roller som den konventionella livsstilen förutsätter. Representanter för den här typen av levnadsberättelser har jag kallat sena avvikare. De var 15 till antalet i mitt material. Deras vanligaste brottstyp var rattfylleri och därmed förknippade brott samt narkotikabrott och därmed ofta sammankopplade egendomsbrott.

En motsatt typ till de sena avvikarna utgjordes av de som redan i unga år inlett sitt lagstridiga beteende. Dem har jag för enkelhetens skull kallat tidiga avvikare. Typiskt för representanterna för denna grupp var att deras sociala bakgrund var mycket svår. De beskrev hur de redan från barndomen fått oerhört litet av det sociala kapital som skulle ha hjälpt dem att binda sig vid samhället på ett konventionellt sätt. Den viktigaste faktorn då det gällde att skapa socialt kapital blev för dem det gäng som bestod av vänner i samma livssituation. Barndomshemmet beskrivs i deras berättelser som trasigt. Alkohol och våld har i nästan alla berättelser utgjort en väsentlig del av barndomens mentala landskap. En stor del av dem har också blivit omhändertagna av barnskyddsmyndigheterna och tillbringat sin barndom och ungdom på fosterhem eller barnskyddsanstalter. I mina intervjuer representerade 13 den här intrigtypen. Deras vanligaste brott hade varit bilstölder, andra egendomsbrott och våldsbrott.

Representanterna för unga avvikare beskrev sitt lagstridiga beteende som mycket intensivt i en viss livssituation. Vid tiden för intervjun hade de dock

meddelat att de upphört med sitt brottsliga leverne, eller åtminstone att de planerat att upphöra med det. De förklarade att den lagstridiga handling som lett till samhällstjänsten inträffat under ett brytningsskede i deras levnadslöpp. Dessa intervjupersoner tycktes förstärka de kriminologiska teorier, där åldern vid sidan om könet ses som en av de säkraste indikatorerna i fråga om brottsligt beteende (t ex Gottfredson & Hirschi 1990; Messerschmidt 1994; Broidy & Agnew 1998).

Av de tidiga avvikarna såg speciellt de som var 20-25 år gamla vid tiden för intervjun inte sig själva som egentliga karriärbrottslingar. Detta kom fram vid flera olika tillfällen under intervjuerna. Den lagstridiga handling som lett till samhällstjänsten förklarades som en enskild och föregånglig händelse, som i många intervjuer sågs som ett slags "kvarlåtenskap" och "socialt arv" från den tidigare livsstilen och det därtill hörande sociala nätverket. Jag tolkade detta som att mina intervjuobjekt vid intervjutillfället befann sig i ett brytningsskede mellan sin gamla livsstil och den nya livsstil vars former de som bäst sökte. Trots att de även som vuxna begått brott ville många av mina tidiga avvikare under intervjutillfället klart och tydligt ta avstånd från sitt kriminella livsskede och de anpassningsstrategier de tillämpat där, vilka de nu ansåg sig definitivt ha lämnat bakom sig. Mina intervjupersoner lät gärna förstå att även om deras brottspiral antagit grova proportioner var den nu ett förgånget kapitel som tillhörde ett visst livsskede.

Hur upplevde intervjupersonerna samhällstjänsten? I det följande beskriver jag först kort tjänstgöringsplatserna och låter sedan intervjupersonerna själva mera ingående beskriva hur de upplevde samhällstjänsten som straff.

Tjänstgöringsplatser och uppgifternas natur

I lagen om samhällstjänst konstateras att arbetsuppgifterna kan bestå av sådana nyttiga uppgifter som annars skulle bli utförda. Typiska arbetsuppgifter för samhällstjänstgörarna i Finland har varit olika slags reparations-, städnings- och servicearbeten. Dessutom har det rört sig om vård av barn, åldringar och utvecklingsstörda (Takala 1993, 134-135; Muilu 1999, 18).

Generellt kan man säga om mina intervjupersoners tjänstgöringsställen och uppgifterna de utförde att de rätt väl representerade de möjliga tjänstgöringsarrangörer som nämns i lagen. Vidare var de uppgifter som intervjupersonerna utförde på några undantag när av biträdeskaraktär. Intervjupersonernas tjänstgöringsarbets natur kan enligt Takalas (1993, 148) kategorisering beskrivas på följande sätt:

Sju personer utförde anstaltsbiträdes och gårdskarluppgifter i kommunala servicecentraler för åldringar eller i åldringshem. Till uppgifterna hörde städning, medhjälp i köket, hemkörning av måltider, promenader och sällskapande med åldringarna.

Tre personer arbetade som daghemsbiträden i kommunala daghem. Till

uppgifterna hörde städning, medhjälp i matlagningen samt i andra dagliga rutiner.

Två personer verkade som anstaltsbiträden i kommunala vårdanstalter för utvecklingsstörda. Till uppgifterna hörde medhjälp i de dagliga rutinerna samt i det egentliga vårdarbetet.

Fyra personer arbetade som medhjälpare vid serviceställen för synskadade upprätthållna av privata stiftelser.

Fyra utförde sin samhällstjänst på sjukhus. Tre av dem utförde biträdesuppgifter såsom att föra mat till avdelningarna samt städa sjukhusgården och avdelningarna. En skötte läkaruppgifter.

Två var bilhjälpkarlar för välgörenhetsorganisationer som utförde försäljningsarbete. De hämtade saker till loppmarknader, eller skötte själva loppstorget.

Fyra utförde sin samhällstjänst vid olika serviceställen upprätthållna av församlingar. En av dem var klubbföreståndare, två gjorde olika slags renoveringsarbeten och hjälpte till med fastighetsskötsel. En arbetade på en begravningsplats med serviceuppgifter.

Två arbetade i statliga yrkesläroanstalter som adb-lärare och -stödperson.

I huvudsak var intervjupersonernas tjänstgöring uppdelad så att de tjänstgjorde i kortare perioder två gånger i veckan. På detta sätt blev tjänstgöringstiden som helhet lika lång som det egentliga fängelsestraffet skulle ha varit. En typisk tjänstgöringsperiod var sådan att man under en vecka utförde två stycken fyra timmar långa tjänstgöringsperioder. Beroende på tjänstgörarens livssituation utfördes arbetet på dagtid, kvällstid eller under veckoslutet.

Hur upplevdes arbetsuppgifterna?

Det har gjorts flera undersökningar om det arbete som utförs som samhällstjänst, om dess natur och dess inverkan på straffets retributiva och utilitaristiska målsättningar (se t ex Young 1979; Pease 1985; Allen & Treger 1990; McIvor 1992; Hines 1997; Maher 1997). I McIvors (1992, 144) undersökning från Skotland konstaterades att de dömda särskilt uppskattade sådana tjänstgöringsplatser där man kunde utveckla sina praktiska och sociala talanger samt att det arbete man utförde var till nytta för arrangören. Även i Hines (1997, 100-119) undersökning om samhällsprogram på olika håll i England konstateras att arbetsets natur är en av de faktorer som inverkar på hurdan samhällstjänststraffet blir som helhet.

Också jag observerade samma drag i mina intervjupersoners berättelser beträffande vilka arbetsuppgifter man upplevde som meningsfulla och vilka man betraktade som enbart bestraffande. Till bestraffande arbetsuppgifter hörde framförallt städjobb. För dem som utförde sådana jobb accentuerades samhällstjänstens punitiva sida i form av just det arbete man utförde. 24-åriga Late, en av mina unga avvikare, beskriver det på följande sätt:

Henrik: Berätta lite om din samhällstjänst.

Late: Nå jag har varit på två ställen. På grund av mina studier är jag nu på kvällstjänst. Före det var jag på kommunens centraldepå. Där gjorde jag alltmöjligt hjälpkarlsarbete och städjobb och sånt. Visst trivdes jag riktigt bra där också. Inget fel på det. Fyra timmar åt gången, det är inte så farligt.

Henrik: Hur upplevde du arbetsuppgifterna på det förra stället? Kändes de alls meningsfulla?

Late: De var inte meningsfulla på minsta vis. Det var mest såna där "skitjobb".

Städjobbens (eller skitjobbens) bestraffande karaktär accentuerades särskilt för de intervjupersoner som ansåg att deras utbildning och tidigare arbetserfarenhet skulle räcka till för att sköta även mer krävande uppgifter. Sådana personer fanns bland de sena avvikarna. Raimos beskrivning är ett bra exempel. Diplomingenjören Raimo avtjänade ett nittio timmar långt straff som anstaltsbiträde på ett sjukhus. Hans huvudsakliga uppgift var att städa gårdsplanerna och hjälpa till med matutdelning och andra biträdessysslor. Han upplevde sina arbetsuppgifter som förödmjukande och förnedrande:

Henrik: Vad gör du för slags jobb?

Raimo: Nå de här samhällstjänstjobben är ju vanligen såna jobb som ingen annars ids göra; att städjobba och sånt. Alltså där på sjukhuset är det allt sånt där putsande. Inte att skura golv, men att kratta löv och samla kvistar och sånt.

Henrik: Hur har det känts?

Raimo: Fruktansvärt dumt på sitt sätt. Men sen har man sig bara att hur i helvete är jag så dum att jag har sökt mig hit.

Henrik: Att det ändå känns på något sätt förargligt att gå dit?

Raimo: Det är klart jag skulle ha bättre för mig än att komma hit.

Henrik: Med andra ord känns inte heller uppgifterna meningsfulla?

Raimo: Nå nej. Om man med diplomingenjörsutbildning härjar där med krattan så inte känns det nu så väldigt meningsfullt.

Alla straffuppgifter var dock inte städjobb. Särskilt de arbetsuppgifter som hade att göra med ens egen utbildning eller bransch upplevdes som meningsfulla. De intervjupersoner som hade fått sådana uppgifter upplevde att de gjorde något nyttigt då de med sitt arbete kunde kompensera sitt lagstridiga beteende. Arbetets straffkaraktär betonades inte i dessa intervjupersoners berättelser annars än såtillvida att arbetet måste utföras gratis och på en tid som bestämdes av andra. 56-åriga Matti beskriver hur han upplevde att utföra läkaruppgifter som samhällstjänst:

Henrik: Hur känns det att utföra det här straffet?

Matti: Jag ser det som så att OK, visst är det ett straff för mig, naturligtvis det är ju klart, jag får ju ingen lön för att jag är där och jobbar, men jag får den belöningen att jag gör något nyttigt och samtidigt ens på något sätt kan sköta mina egna ärenden.

Samhällstjänstens pina

Vilka var då enligt intervjupersonerna de övriga pino-elementen i samhällstjänsten? I detta avseende varierade intervjupersonernas uppfattningar mycket. Gemensamt för deras berättelser var dock att det varje gång upplevdes som ett straff att gå till samhällstjänsten trots den känsla av soning som förknippades med straffformen. Att gå till samhällstjänsten var inte som att gå till vilket jobb som helst utan uttryckligen ett straff som i någon mån också stämplade den dömda och gjorde det hela tungt. Därför skämdes man mer eller mindre undermedvetet. 34-åriga Myrtsi beskriver skamkänslan så här:

Henrik: Vad har du för känsla här på tjänstgöringsplatsen? Känner du att du är likadan som de andra här på arbetsplatsen?

Myrtsi: Nog har jag hela tiden en sådan känsla när jag är här att jag är en brottsling och därmed jämnt.

Henrik: Att du känner dig på sätt och vis bestraffad?

Myrtsi: Nå jo. Det är ju intressant här att när jag är ute och går med de där gamla människorna så känns det ibland som att människor stirrar på mig och undrar att vad det är för en karl som promenerar omkring med gamla människor. Har han manne gjort något illa eller så.

Henrik: Hurdan är den känslan?

Myrtsi: Det är en likadan känsla som när man har baksmälla, jag tror att människor glor snett på mig att voj helvete en sån där typ, varför hänger han där med en sån där gammal gubbe. Jag vet inte, det känns så konstigt när jag kommer hit. Å andra sidan är det en bra känsla att jag gör nånting därför att jag har gjort något kriminellt, att jag tvingas göra något åt den saken. Liksom kompensera det på något vis.

Många intervjupersoner berättade också hur man på tjänstgöringsplatserna på olika sätt kunde klargöra för intervjupersonerna vilken deras ställning som bestraffade var. Det kunde göras rakt på sak, som i följande exempel, där Antti berättar om sina erfarenheter på tjänstgöringsplatsen.

Henrik: Du fick en anmärkning på din tjänstgöringsplats. Kan du berätta varför?

Antti: Jag skakade mattor. Jag sade att de där mattorna borde skakas och sen dammsugas och föras ut för att vädras. Hon sa att de ska piskas och borstas. Jag sa att nog gör jag det bara ni först berättar för mig varför det ska göras. Därför

fick jag sen den där anmärkningen att jag käftas emot.

Henrik: Det var alltså rätt hård disciplin där?

Antti: Nog var den rätt hård. Den där kärringen tog som sin moraliska grej att när jag en gång avtjänar ett straff så ska jag också lida medan jag avtjänar straffet.

Anttis beskrivning av sig själv som den bestraffade som käftas emot sin chef är känd från Sykes (1971, 73-75) fångsamhällesbeskrivning, där fängspersonalen inte kan tåla en "förhandlande fånge" (bargaining inmate). "Den förhandlande fången" ifrågasätter den hierarki som råder mellan personalen och fångarna i och med att han försöker få tillbaka sin förlorade autonomi. Jag tolkade också Anttis berättelse så att han genom att "käftas emot" försökte ifrågasätta sin egen förödmjukande ställning som en bestraffad person underställd en kvinnlig chef. Genom att visa den kvinnliga chefen sin sakkunskap föreställde sig Antti att han åtminstone för en stund kunde resa sig från sin ställning. Anttis konflikt återkom i olika versioner också i många andra intervjupersoners berättelser. Fenomenet förklaras i Sykes (1971, 75) beskrivning av fångsamfundet som förlust av autonomi. Förlusten av autonomi är en central deprivationsfaktor i fängelsestraffet. Till autonomiförlusten i fängelset hör att olika uppifrån kommande regler och påbud inte behöver motiveras. Om reglerna skulle motiveras vore man tvungen att ändra på dem ifall motiveringarna vore otillfredsställande. Detta i sin tur skulle inte passa in i det rådande maktförhållandet mellan fångarna och fängelsepersonalen. Till detta maktförhållande hör att fångarna verkligen skall känna att de har gjort fel mot samhället och att de därför skall fås på knä.

På vissa tjänstgöringsplatser kunde man enligt mina intervjupersoner på olika sätt visa misstroende och låta förstå att intervjupersonerna inte tillhörde arbetsgemenskapen på samma sätt som de andra arbetstagarna eftersom de var dömda till straff. 23-årige Eetu berättar ett exempel på detta:

Henrik: Känner du dig annorlunda än de andra på tjänstgöringsplatsen?

Eetu: Definitivt. Det är också det att det var bara ett par typer som skulle veta att jag gör samhällstjänst men då där är huset fullt av kärringar så vet varenda en nog exakt varför jag är där förutom åldringarna.

Henrik: Hur märker du det?

Eetu: Nå det är klart att man märker det på många saker. Till exempel såna saker som att man genast i början märkte vad man inte fick prata om och sen det där bemötandet överhuvudtaget. Om jag skulle vara på jobb där som de andra så inte skulle de väl behandla mig så.

Henrik: Hurdant var bemötandet då?

Eetu: Nå till exempel där jag hade mina grejor så dit slapp jag inte ens för att byta kläder och jag måste gå och be om nyckeln, att kommer du och öppnar den där dörren, det var sänt.

Henrik: Hade du en känsla av att de på något sätt föraktade eller nedvärderade dig?

Eetu: Nå på sätt och vis en sån attityd att jag märker att de faktiskt tycker att jag är sämre än de andra. De fattar inte att det här är en sån sak för mig som jag sköter om så att jag blir av med den. Annars har jag eget jobb och sänt. De där kärringarna, deras nedlåtande attityd retar mig faktiskt, fittan jag har många gånger haft lust att säga att jag tjänar dubbelt mer än du, att jag har sakerna helt i ordning, att jag bara sköter om den här saken när jag nu har råkat göra bort mig. Att det här är min egen grej och jag ansvarar för den.

Enligt Kääriäinen (1994, 151-152) kan man i fängelsestraffet särskilja officiella och inofficiella straffformer. Inofficiella straffmetoder kan vara att fängelsepersonalen gör det svårare för fången att sköta praktiska ärenden, kommer med osakliga anmärkningar och visar sin personliga aversion mot fången. Sådana inofficiella straffmetoder upplevde alltså en del av mina intervjupersoner att de råkat ut för på sina tjänstgöringsplatser. Deras utanförskap kunde demonstreras rakt på sak genom att man klagade på att arbetet utförts fel, som i Anttis fall. Utanförskapet kunde också betonas genom att man fäste uppmärksamhet vid raster, arbetstid och aktivitet på ett helt annat sätt än då det gällde de vanliga arbetstagarna. På vissa tjänstgöringsplatser ansåg man till exempel att samhällstjänstgöraren inte hade rätt att hålla pauser. Samhällstjänstgöraren förutsattes utföra sina arbetstimmar på minuten utan vilopaus, i motsats till de andra arbetstagarna. Under tjänstgöringen måste man hela tiden ge ett intryck av att man höll på med något. 38-årige Tuomo beskriver i det följande hur han förväntades arbeta:

Henrik: Du berättade att de klagade på ditt sätt att arbeta?

Tuomo: Jo.

Henrik: Vad klagade de på?

Tuomo: Att jag kantänka ibland inte gör nånting. Men när det har sagts åt mig från första början att det är vissa jobb som jag inte kan göra. Då är jag ju tvungen att stå med armarna i kors ungefär eller titta på tv. De skulle kunna komma och säga åt mig då vad jag får göra när jag inte kan gå och sköta några ungar där. Inte kan göra nånting åt något multihandikappat barn som är helt autistiskt. Det kan inte röra sig eller nånting.

Utanförskapet kunde visas också genom att osynliggöra samhällstjänstgöraren. Man kunde på många sätt signalera till samhällstjänstgöraren att han inte tillhörde arbetsgemenskapen. I det följande beskriver 24-årige Vepä hur han gjordes osynlig på tjänstgöringsplatsen:

Henrik: Hur har personalen förhållit sig till dig?

Väpä: Inte på något särskilt sätt. Endel är lite besvärade. Det är väl två eller tre kärringar som tittar snett, såna där gamla kärringar som tittar så där att jaha man har hämtat hit sånadär typer också.

Henrik: Hur märks det att de verkligen tittar snett?

Väpä: De vetdu behandlar mig lite som luft.

Henrik: Hälsar de på dig?

Väpä: De är just såna att om jag hälsar så hälsar de inte och så. Det stör mig inte för vanligen är jag inte alls däruppe. Nog skulle jag ju bränna propparna om jag skulle vara tvungen att vistas med dem på kontoret.

En deprivationsfaktor som förenade alla mina intervjupersoner var förlusten av egen tid. En del av intervjupersonerna förhöll sig motstridigt till förlusten av tid. Förlusten av fritid upplevdes som tung samtidigt som man tyckte att det var bra på sätt och vis att man blev tvungen att leva regelbundet och att ha självdisciplin när det gällde sin tidsanvändning. I synnerhet många tidiga avvikare underströk nyttan med just den saken med tanke på deras eget liv. Den mest dominerande känslan var ändå att förlusten av egen tid i viss mån kunde jämföras med den tid som gick förlorad i fängelset. Trots att tidsförlusten i intervjupersonernas berättelser hade goda sidor, så innebar den också ett kraftigt bestraffande element. Speciellt de intervjupersoner som hade annat arbete tyckte att tidsförlusten i samband med samhällstjänsten var tung. Både unga (tidiga avvikare) och äldre (sena avvikare) upplevde detta på samma sätt.

Vissa intervjupersoner upplevde kombinationen av arbetslivet och samhällstjänsten som så svår att de planerade att gå i fängelse i stället. Dessa personer hade tidigare avtjänat fängelsestraff och visste vad det gick ut på. Fängelset upplevdes som lätt i jämförelse med samhällstjänsten just därför att man där inte behövde planera sin vardag och sina dagliga sysslor. Dessutom behövde fängelsestraffet inte avtjänas i sin helhet. Så här beskriver 48-årige Matti, hur han upplevde samhällstjänsten jämfört med fängelsestraffet:

Henrik: Nu när du har varit i samhällstjänst så hur känns det? Du har ju möjlighet att jämföra med fängelset.

Matti: Nå nog är det ett ordentligt straff. Förstås kan det vara bra för en människa som inte har arbete. Men har du arbete så nog stör det en aning. Det har nog kommit en hel del grejer i mitt jobb som har störts rätt kraftigt av samhällstjänsten eftersom jag måste vara vissa morgnar i veckan där och man vill inte berätta för sina kunder vad man håller på med. Många har undrat att vart månne han tar vägen alltid på måndagar och tisdagar när han är borta på förmiddagarna och kommer sen på eftermiddagen. Det har stört mig och jag har tänkt under den här tiden, de här fem månaderna, att det ändå skulle ha varit bättre att sitta i fängelse eftersom det ändå är bara hälften av den här tiden.

Förlusten av tid accentuerades särskilt för de intervjupersoner som avtjänade sin samhällstjänst under veckosluten. De här personerna beskrev veckoslutet uttryckligen som privat tid då man kunde gå med sina vänner t ex på pub och spela biljard. Bara tre av mina intervjupersoner utförde samhällstjänsten under veckoslutet. De tillhörde alla de tidiga avvikarna. Samhällstjänstens bestraffande element kom i de här personernas berättelser fram så att de beskrev hur samhällstjänsten tvingade dem att planera sin tidsanvändning till synes fritt (d v s utanför fängelsets murar) men ändå påtvunget inom ramen för ett visst tidsreglerat program. Just på detta sätt tog pinan i denna straffform uttryck – t ex så att man måste avstå från ölrickande och annan tidigare veckoslutsverksamhet. Detta var m a o en form av att tvinga att uppföra sig. I det följande får 22-årige Ande beskriva vad veckoslutstjänstgöringen betydde för hans liv och hur han tvingade sig att avstå från att roa sig med sina vänner som han brukade under veckosluten.

Henrik: Hur kändes tanken att göra samhällstjänst på veckoslutet?

Ande: Nå nog var det ju faktiskt jävligt när jag hade samhällstjänsten alltid på lördagar och söndagar från nio till ett så på fredagarna kunde man inte gå någonstans och supa när man måste stiga upp tidigt på morgonen.

Henrik: Hur kändes det?

Ande: Nog var det rent ut sagt fittigt.

Henrik: Varför?

Ande: Nå nog skulle det ju ha varit roligt att gå med kompisarna och spela biljard och ta ett stop.

Att vara bunden vid samhällstjänsten en viss tid i veckan för en viss tid framåt begränsade också intervjupersonernas möjlighet att planera sin framtid på längre sikt. På detta sätt fick samhällstjänsten enligt mina intervjupersoner drag som kunde jämföras med fängelset just vad beträffar tidsanvändningen. Trots att man var ledig mellan samhällstjänsttimmarna så var man ändå bunden vid samhällstjänsttiden som helhet för flera månader framåt. De intervjupersoner som hade sökt sig till utbildning eller som hade arbete tyckte att den långvariga bundenheten som samhällstjänsten förutsätter var speciellt tung. De arbetslösa intervjupersonerna tyckte däremot inte att den här bundenheten kändes så tung. En del av dem tyckte till och med att det var bra, eftersom ett arbete som regelbundet upprepede sig i flera månaders tid gav deras existens ett slags trygg rutin.

Till förlusten av beslutanderätt över tidsanvändningen hörde också en strikt övervakning. Intervjupersonerna beskrev personalen både på tjänstgöringsplatserna och på kriminalvårdsföreningen som mycket sträng och noggrann med bestämmelserna. Även i detta avseende fick samhällstjänsten i mina intervju-

personers beskrivning drag som kunde jämföras med fängelsestraffet. Enligt dem som suttit i fängelse var övervakningen av tidsanvändningen strängare i samhällstjänsten än i fängelset. Övervakningens stränghet blev ännu större eftersom var och en själv måste se till att han kom i tid till tjänstgöringsplatsen. I fängelset existerade inget sådant problem. Tuomo beskriver hur han upplevde den stränga övervakningen i samhällstjänsten i jämförelse med fängelset:

Henrik: Nå på vilket sätt skiljer sig samhällstjänsten från fängelset?

Tuomo: Nå en stor skillnad är att man på en timme får en hel dags fängelse avtjänat.

Henrik: Är det ändå ett straff dethär?

Tuomo: Visst.

Henrik: På vilket sätt?

Tuomo: Det här är ju hårklyveri för hela slanten när det är så noga med allt att det satan är på minuten.

Många av intervjupersonerna berättade att de upplevde övervakningen som förnedrande. Samhällstjänsten berövade dem deras självbestämmanderätt. Framförallt de intervjupersoner som länge hade varit i arbetslivet upplevde den noggranna övervakningen som kränkande, det var som att bli omyndigförklarad. I detta avseende skilde sig representanterna för de tidiga och sena avvikarna klart från varandra. Många av de sena avvikarna ansåg sig trots alla svårigheter vara ansvariga för sina egna handlingar och förmögna att utföra den samhällstjänst de ådömts. Därför såg de det som ett misstroende då man varje gång de haft sin tjänstgöring ringde ett kontrollsamtal till arbetsplatsen. Det klassade ned dem till personer som man inte kunde lita på och som därför måste övervakas särskilt noggrant. De tidiga avvikarna upplevde inte denna kontroll på samma sätt störande. Jag tolkade orsaken till detta så att många av de tidiga avvikarna var vana vid detta slags kontroll från olika myndigheters sida redan under sitt tidigare levnadslopp.

Vilka var då enligt intervjupersonerna samhällstjänstens positiva effekter? Hur påverkade det deras liv på ett annat sätt än fängelset? I det följande granskar jag hur man upplevde att samhällstjänsten skilde sig från fängelsestraffet och vad den möjliggjorde i motsats till detta straff.

Samhällstjänsten och livsstilsbrytning

Intervjupersonerna skilde sig från varandra medan de gjorde samhällstjänsten ifråga om boende, arbetsplats och andra grundelement i ett vanligt liv. I Takalas (1993, 163-164) undersökning om samhällstjänstförsöket konstateras att personer vilkas liv är i något sånär ordning (t ex beträffande arbete och bostad) upplevde fängelset som ett särskilt negativt alternativ. Även bland mina intervjupersoner fanns sådana som hade en del av livet under ordning. För dem skulle en

fängelsevistelse ha inneburit att livssituationen hade försvårats på många sätt. Samtidigt skulle fängelsestraffet ha inneburit att alla deras strävanden att förbättra eller bibehålla sin livssituation skulle ha gått om intet. 56-årige Matti beskriver vad ett fyra månader långt fängelsestraff skulle ha inneburit för honom. Matti är läkare och har tidigare haft ett ansvarsfullt arbete. Han har varit gift och bostad i egen lägenhet. Vid tiden för samhällstjänsten har han varit frånskild i flera år och bostad på hyra. Vid intervju tillfället har han ett tillfälligt arbete som håller honom "vid liv" och förmår honom att hålla kontakt med sitt yrke, som han uttrycker det. En fängelsedom skulle ha betytt att hans livssituation på ett "katastrofalt sätt" skulle ha blivit sämre.

Henrik: Hur kändes tanken när du förstod att du skulle hamna i fängelse?

Matti: Nå det var nog en ordentlig katastrof i mitt liv.

Henrik: Vad skulle ett fängelsestraff i värsta fall ha inneburit i ditt liv?

Matti: Nå jag skulle kanske inte ha förlorat min arbetsplats men jag skulle ha förlorat min bostad för jag skulle inte ha kunnat betala hyran och jag skulle inte ha kunnat sköta mina lån under den tiden. Det skulle alltså ha varit en fullkomlig katastrof i mitt liv.

Mattis livssituation kan sägas avspegla den allmänna osäkerhet som är typisk för det postmoderna samhället och dess invånare (se t ex Young 1999, 131-132). Samtidigt är Mattis berättelse ett exempel på att särskilt medelklassens livsstil i det postmoderna samhället kan vara mera hotad än tidigare (t ex Beck & Beck-Gernsheim 1999). Trots sina svårigheter lyckades Matti hålla fast vid sitt arbete och sin bostad. Många av representanterna för de sena avvikarna beskrev utslagningsprocessen som ännu mera total. En av dem är Lauri. Han är 48 år och ingenjör till sin utbildning. Han beskriver hur hans liv utformades efter att han blivit av med sitt arbete som fabriksdirektör. I samma väva förlorade han också sin familj.

Henrik: Hur märktes den här nedförsbacken i ditt liv?

Lauri: Alltså den här osäkerheten, och sen hopplösheten, att man tyckte sig vara på botten av en avgrund.

Henrik: Berätta om den där avgrunden. Hur skulle du beskriva den?

Lauri: Det var delvis sänt där småpetande att hur i helvete ska man klara det här och det där. Det var ett petande. Jag gick till socialbyrån och sa att nu måste jag få pengar nästan siffrån, de sa att du får ingenting, du är ju företagare. Dig ger vi inget stöd. Sen fick jag räkningar och brev och enorma mängder papper från banker och skattebyrån och allt möjligt. Jag bara slängde alltsammans i en svart sopsäck och körde den till soptippen. Jag klarade inte av att läsa dem alla. Det var allt möjligt att du bör anmäla det ena och det andra. Jag hade ingen kraft och förmåga att göra det.

Lauri hörde ändå till de intervjupersoner som hade lyckats få arbete. Vid intervjutillfället har han projektbetonade uppgifter. Också för honom innebär samhällstjänsten en möjlighet, som hjälper honom att förändra sin livssituation då han håller på att "kravla sig upp ur avgrunden" som han beskriver det. Den möjligheten skulle fångelset ha frångått honom.

Lauris metafor "att kravla sig upp ur avgrunden" beskriver också andras än de sena avvikarnas livssituation under samhällstjänsten. Många berättar hur de försöker förändra sin låsta och frustrerande livssituation och bygga något nytt i stället. Endel hade kommit längre än andra i sin strävan att förändra sitt liv, t ex så att de hade lyckats få ett tillfälligt arbete eller löfte om arbete. Tidsbundenhet, tillfällighet och slumpmässighet var de ord som bäst beskrev intervjupersonernas anställningsförhållanden och samma egenskaper kännetecknade deras boende och människorelationer. Det var typiskt för både de tidiga och sena avvikarna att de bodde hos den ena eller båda föräldrarna eller i en ny flickvåns hyres- eller ägobostad. Tre av mina intervjupersoner bodde i bostadshärbärg. En del av dem som bodde hos flickvänner beskrev sin situation som osäker eftersom de blev av med nyckeln ifall de grälade med flickvännen och måste flytta bort med detsamma. Dessa "nyckelmän" i mitt material var medelålders och kunde ha flera avbrutna människorelationer bakom sig.

Fuchs Ebaugh (1988) använder i sitt verk "Becoming an ex" benämningen livsstilsbrytning för att beskriva den ovannämnda processen där man strävar efter att komma bort från sin gamla livsstil med dess roller och uppnå något nytt. Livsstilsbrytningen beskriver hon som en rollflykt. Hon har intervjuat representanter för olika yrkesgrupper och livsstilar som genomgått en motsvarande process. Bland de intervjuade har funnits lärare, poliser, jurister, fångar, alkoholister, prostituerade och transsexuella. Gemensamt för alla de intervjuades brytningsprocesser var att man ifrågasatte den gamla livsstilen och sökte något nytt i dess ställe. Hos alla satte processen igång med att man ifrågasatte den gamla livsstilen. Detta leder så småningom till att man söker efter alternativ. Alternativen kan i början vara svaga och obestämda men så småningom blir de klarare, får tydligare drag och blir mer välplanerade. Vändpunkten i brytningsprocessen kan ta sig dramatiska uttryck i samband med någon yttre händelse, eller så föds den som ett resultat av en lång mognadsprocess. Till sist skapar individen sig en flyktroll. Flyktrollen skapas efter att individen brutit sig ut ur allt som hör ihop med den gamla rollen och skapat sig en ny identitet. Fuchs Ebaugh (ibid) betonar att alla ovannämnda skeden inte är väsentliga för processen. Olika individer genomgår skedena i olika takt. Endel stannar upp vid ett visst skede, andra kan återvända till ett tidigare skede.

Även mina intervjupersoners levnadslopp kan i stora drag beskrivas som en dylik brytningsprocess i det skede då de för första gången började fundera på det meningsfulla i sin livsstil. De hade börjat ifrågasätta sitt lagstridiga beteende och den därmed hängande livsstilen och med varierande framgång försökt binda

sig vid ett konventionellt liv och dess roller. En del av dem hade mött flera bakslag i denna process. Under samhällstjänsten hade de fastnat i en frustrerad livssituation som det inte verkade finnas någon utväg från. Endel av intervjupersonerna var å andra sidan hoppfulla ifråga om möjligheten att ändra på sitt liv. Gemensamt för nästan alla var att den konventionella livsstilens roller upplevdes som det slags flyktroller som man gärna identifierade sig med och som man drömde om att uppnå. Livsstilen i dessa roller upplevdes som harmonisk och trygg i motsats till den ofta kaotiska och otrygga livsstil som hade lett till det lagstridiga beteendet och som intervjupersonerna ville bli kvitt. I den process där man eftersträvade en konventionell livsstil innehade samhällstjänsten en viktig roll som alternativ till fängelse i den meningen att samhällstjänsten inte uteslöt möjligheten att inleda och upprätthålla en förändring i livsstilen, såsom Raimo här beskriver:

Henrik: Känns det som ett straff den här samhällstjänsten?

Raimo: Nog är det förstås på sätt och vis ett straff. Det är ett frihetsstraff precis som något annat men samtidigt har den flera positiva element än alternativten.

Henrik: Kan du säga vilka positiva element den har?

Raimo: Åminstone tvingar den folk till en viss rytm, till noggrannhet och sen å andra sidan möjliggör den ett normalt liv, att det avbryter ingenting som sen är svårt att börja på nytt, utan den kan föra ens eget liv framåt i en bättre riktning.

Samhällstjänsten påverkade intervjupersonernas livsstilsbrytning även så att den tvingade dem till ansvarstagande och hjälpte dem därmed indirekt att upprätthålla den nya livsstilen. För många intervjupersoner innebar det stora ansträngningar och ett tvång att uppföra sig i vardagen för att man skulle klara av att varje vecka ordna och planera sitt liv, något som inte var en självklarhet för alla, särskilt inte för dem vars liv länge befunnit sig i kaos. Intervjupersonerna kopplade ihop samhällstjänsten med krav på regelbundenhet, avhållsamhet och långsiktighet. Samhällstjänsten ansågs kräva förmåga till självstyrning i vardagslivet. Speciellt de som hade avtjänat fängelsestraff betonade denna aspekt i samhällstjänsten. Att sitta i fängelse är som att vara ett paket, som Pena uttrycker det:

Henrik: Vilket slags ansvarstagande kräver samhällstjänsten av dig?

Pena: Nå det att man klarar av att leva. Att sitta i fängelse kräver ju egentligen inget ansvar alls. Du är där bara som något slags paket.

Henrik: Vad menar du med att vara som ett paket?

Pena: Det att vara som ett paket betyder just det att man inte tar ansvar för nånting och inte ens funderar på vad man gör. Och tänker man på något så är det mest såna där dystra tankar som faller en in. Annars är det lätt. Morgongröten bärs in och varm mat ett par gånger och allt finns där så att man inte behöver bekymra sig för någonting.

Särskilt för de tidiga avvikarna innebar ansvarstagandet och tvånget att uppföra sig i praktiken också sådana saker som att vakna tidigt på morgonen och att iakttä ett neutralt språkbruk gentemot personalen och cheferna. För de intervjupersoner som hade socialiserats i ungdomsgång innebar dessa nya beteendeformer samtidigt att de tillägnade sig en ny strategi som passar i lönearbetsmiljön. Detta beteendemönster hade många av de unga avvikarna vägrat ta till sig i obklasserna eller barnskyddsanstalterna. På detta sätt blev samhällstjänsten för deras del också ett uppfostrande straff (se t ex Duff 2001, 89-92). Pete beskriver hur samhällstjänsten tvingade honom att uppföra sig på ett annat sätt än han var van vid.

Henrik: På vilket sätt syns ansvaret när du tänker på ditt eget liv och hur du anpassar dig till samhällstjänsten?

Pete: Du måste vakna tidigt, för mig börjar det klockan sju och sen sköta jobbet så att du inte blir utkastad.

Henrik: Vad krävs det mera för att man inte blir utkastad?

Pete: Gör det där jobbet så bra du kan så att det inte blir anmärkningar.

Henrik: Är de så noggranna med det?

Pete: Nej men på det sättet nog att de säger till om man börjar supa eller stjäla eller sånt eller fittas, munhuggas eller bara sitter i bilen och inte gör sitt jobb. Det är klart att de säger till om sånt.

Samhällstjänsten som stödande straffform vid livsstilsbrytning

På vilket sätt upplevde intervjupersonerna att de fick stöd för försöken att ändra sitt levnadslopp i samband med samhällstjänsten? Fastän samhällstjänsten beskrevs som ett straff som möjliggjorde försök för livsstilsbrytning upplevde intervjupersonerna ändå inte att de inom ramen för samhällstjänsten skulle ha något stöd för att igångsätta och upprätthålla sin förändringsprocess - förutom en fem timmar lång rusmedelsperiod som två av de intervjuade rattfylleristerna hade genomgått. Denna rusmedelsperiod beskrevs som närmast formell eftersom den var så kort. Också de övervakande socialarbetarnas roll beskrevs som en formell och avlägsen tjänstemannaroll, som närmast omfattade byråkratiskt övervakningsarbete. Man träffade socialarbetaren i samband med lämplighetsutredningen samt vid övervakningsbesöken på kriminalvårdsförningens byrå. Vid lämplighetsutredningen hade man diskuterat livssituationen i allmänhet och i det sammanhanget också användningen av alkohol och narkotika. I övrigt begränsade sig diskussionerna till praktiska frågor kring själva tjänstgöringen samt utredning av förseelser under tjänstgöringen.

Några av de intervjupersoner som gjort sig skyldiga till rattfylleri skulle ha velat ha en längre vårdperiod i samhällstjänsten eller åtminstone en möjlighet att regelbundet diskutera sin egen livssituation också i fråga om annat än praktiska och administrativa ärenden.

Henrik: Fick du någonsin diskutera din livssituation med kriminalvårdsföreningens personal?

Antti: Jo, alltid då vi träffades men det var alltid i all hast, ganska strikta tidtabeller har dom också.

Henrik: Skulle du ha velat diskutera mera då?

Antti: Jag tycker att man borde tillägga en sådan sak i den här straffåtgården, att när du en gång har brutit mot lagen, vilket brott det än är, så borde man få hjälp med det där problemet. Att precis samma sak som om du har ont i huvudet så får du aspirin. Om du blir fast vid ratten helt i fyllan så borde du på sätt vis föras till nån vårdplats.

Den allmänna inställningen var dock att samhällstjänsten är ett straff och inte borde tillföras några vårdande element². Många intervjupersoner tvivlade desutom på att kriminalvårdsföreningens personal ens skulle ha tillräcklig kompetens för att reda ut problem i livssituationen.

Samhällstjänsten och den andra chansen

Giddens (1998, 185-187) skriver i sitt verk "Beyond Left and Right" om den andra chansens politik. Med detta avser han att människor i livets brytningsskedan inte borde vara bundna till ett enda alternativ. De borde kunna börja på nytt i vilket livsskede som helst. Med den andra chansens politik borde man skapa möjligheter utgående från den livssituation där individen befinner sig. Arbetslöshet, och även ålderdom, kan upplevas som ett tillstånd av oförmåga och marginalisering – eller som en möjlighet att höja självkänslan och utveckla sig själv. Att börja på nytt är som Giddens ser det ett nödvändigt element i det postmoderna samhället, där man inte längre tror att det är ödet som styr människans levnadslopp på olika områden såsom äktenskap, arbete och personliga relationer. Han anser dock att de välfärdsstatliga åtgärderna har givit upphov till marginaliserande ghetton och mekanismer som baseras på tron att levnadsloppet är förutsägbart, lineärt och kontrollerbart.

Min undersökning kan ses som ett exempel på vad den andra chansen kan innebära på straffpraxisens område och samtidigt inom kriminal- och socialpolitiken i allmänhet. Med hjälp av olika kontroll- och straffåtgårdar kan man åstadkomma att individens möjligheter blir allt färre och han drivs in i ett tillstånd där bara ett alternativ och ett levnadslopp existerar. Duff (2001) hävdar att både straffpraxis och det straffrättsliga systemet är marginaliserande till sin natur. De som får med straffrätten att skaffa är vanligen åsidosatta från många av samhällets förmåner. Straffet och dess sociala följder förstärker denna utslagningsprocess. Fängelset är i detta avseende ett exempel på ett straff som förstärker denna utslagningsutveckling.

De personer jag intervjuat för min undersökning var på många sätt marginaliserade. Många av dem har beskrivit hur deras levnadslopp förändrades så att det

kunde erbjuda allt färre möjligheter. Fängelset gjorde inte denna situation bättre, därom vittnade de som prövats på denna straffform. Tvärtom förstärkte det den marginaliseringsprocess som redan pågått länge.

Intervjupersonernas berättelser är inte bara en beskrivning av en marginaliseringsutveckling utan de visar också hur människans liv i det postmoderna samhället har blivit allt mer riskfyllt, osäkert och oförutsägbart (t ex Giddens 1999). Beck och Beck-Gernsheim (1999) kallar den postmoderna människans liv en "riskbiografi", "lindansarbiografi" och "undergångsbiografi". Allt fler människor lever enligt dem på ett sätt där de ständigt utsätts för fara. Under en yta av välbstånd, konsumtion och glitter kan en nära förestående undergång ligga dold.

Element av riskbiografi, lindansarbiografi och undergångsbiografi fanns med i de flesta av mina intervjupersoners berättelser i båda typerna. När man tar del av deras berättelser förstår man också att människor från helt olika utgångspunkter kan löpa risk för lagstridigt beteende. Såsom Young (1999, 133) konstaterar kan man inte längre tala om lagbrytare som de "andra", d v s människor som tydligt och klart går att särskilja från den rationella och laglydiga majoriteten, vilket man ännu gjorde inom den moderna kriminologins referensram.

Mot bakgrund av intervjupersonernas levnadslopp förstår man också varför det behövs fler alternativ på straffpraxisens område. En viktig fråga i min undersökning var på vilket sätt man genom straffet vill påverka människans beteende och hennes övriga liv. Vill man göra det genom att se straffet som en pina och förlust och som kan mätas i timmar och dagar, eller vill man utveckla straffets innehåll i preventiv riktning så att det förbättrar lagbrytarens möjligheter att etablera sig i samhället och ändra sitt liv.

Samhällstjänsten kan vara ett exempel på ett straff som skapar förutsättningar för det senare alternativet, såsom mina intervjupersoner har beskrivit det. Straffets nyttoaspekter ur den dömdes synvinkel – behöver inte stå i konflikt med kraven på punitivitet. Precis som det ovillkorliga fängelsestraffet begränsar samhällstjänsten starkt de dömdas frihet genom att det inkräktar på deras tidsanvändning. Den dömda får inte åtnjuta villkorlig frihet efter att ha avtjänat en del av sitt straff utan är tvungen att utföra alla timmar utspridda så att de motsvarar fängelsestraffets längd. Dessutom får den dömda ingen lön för sitt arbete under samhällstjänsten. Samhällstjänsten är vanligen periodiserad så att den inverkar på planeringen av vardagen som helhet.

Braithwaite (1989) anser att de industrialiserade västlänternas problem med brottsregleringen beror på att man inte har lyckats uppnå en lämplig balans mellan formell och informell kontroll. Den formella kontrollen blir ofta onödigt avlägsen och abstrakt och de åtgärder som tillämpas inom dess ramar blir dysfunktionella med tanke på lagbrytarens livssituation. Formella detaljer och standardlösningar betonas. Straffformer som samhällstjänsten kan granskas även som en möjlighet att erbjuda en alternativ lösning på problemet med formell och informell kontroll. Samhällstjänsten styrs i många avseenden av noggranna

formbestämmelser. Samtidigt är den dock individuell och flexibel – den enskilda människans livssituation beaktas i mån av möjlighet. Dessa olika aspekter av straffet behöver inte vara sinsemellan motstridiga. Också på straffpraxisens område behövs alternativ där frigörelsen från det lagstridiga beteendet ses som en långvarig process. Denna process kan påverka positivt genom straffet, utan att man samtidigt avstår från straffets punitiva målsättningar.

LITTERATUR

- Allen, G. F. & Treger, H. 1990. *Community service orders in federal probation: Perceptions of probationers and host agencies*. Federal Probation 54 (3), 8-14.
- Braithwaite, J. 1989. *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge, Mass: California University Press.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. 1999. *Individualization and "Precarious Freedoms"*: Perspectives and Controversies of a Subject oriented Sociology. i: Heelas, P. & Lash, S. & Morris, P. (eds): *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity*. Oxford: Blackwell, 23-48.
- Broidy, L. & Agnew, R. 1998. *Gender and Crime. A General Strain Theory Perspective*. Journal of Research in Crime and Delinquency 34 (3), 275-306.
- Deacon, A. & Mann, K. 1999. *Agency, Modernity and Social Policy*. Journal of Social Policy 28 (3), 413-435.
- Duff, R.A. 2001. *Punishment, Communication and Community*. New York: Oxford University Press.
- Fuchs Ebaugh, H.R. 1988. *Becoming an ex. the process of role exit*. Chicago: University of Chicago Press.
- Giddens, A. 1998. *Beyond Left and Right*. Cambridge: Polity Press
- Giddens, A. 1999. *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken* (övers. Sten Andersson). Göteborg: Daidalos.
- Gottfredson, M. R. & Hirschi, T. 1990. *A General Theory of Crime*. Stanford, Ca: Stanford University Press.
- Hines, J. 1997. *Trying to unravel the Gordian Knot: an evaluation of community service orders*. i: Mair, G. (ed.): *Evaluating the Effectiveness of Community Penalties*. Aldershot: Avebury.
- Kommittébetänkande 2002:3. *Lag om försök med kontraktsvård* Betänkande av kommissionen för kontraktsvård Helsingfors: Justitieministeriet.
- Kääriäinen, J. 1994. *Seikkailiyasta pummiksi*. tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1
- Lag nr 520:2001. *Lag om ändring av strafflagen*.
- Linderborg, H. 2001. *Brott och straff*. En undersökning av samhällstjänsten som straff. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Maher, R. J. 1997. *Community service*. A way for offenders to make amends. Federal Probation 61 (1), 26-28.
- McIvor, G. 1992. *Sentenced to serve*. The Operation and Impact of Community Service by Offenders. Aldershot: Gover.
- Messerschmidt, J. W. 1994. *Schooling, masculinities, and youth crime by white boys*. i: Newburn, T. & Stanko, E. (eds): *Just Boys Doing Business? Men, masculinities and crime*. London: Routledge.
- Muilu, M.-L. 1999. *Yhdyskuntapalveluum tuomittujen uusintarikollisuus*. Helsinki: Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 2.
- Pease, K. 1985. *Community Service Orders*. i: Tonry, M. & Morris, N. (eds): *Crime and Justice*. An Annual Review of Research 6. Chicago: University of Chicago Press, 51-94.
- Sacks, J. 1997. *The Politics of Hope*. London: Jonathan Cape.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. 1993. *Crime in the Making* Pathways and Turning Points through Life. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Sykes, G. M. 1971. *The Society of Captives. A Study of Maximum Security Prison*. New Jersey: Princeton University Press.
- Takala, J. - P. 1993. *Rangaistus ja siihen soveltuminen. Yhdyskuntapalvelukokeitun alkuvaiheita ja ongelmia*. Helsinki. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 120.
- Young, J. 1999. *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. London: Sage.
- Young, W. 1979. *Community Service Orders*. The development and use of a new penal measure. London: Heinemann.
- Worrall, A. 1997. *Punishment in the community: The Future of Criminal Justice*. New York: Addison Wesley Longman.

Noter

¹ I samband med en organisationsreform 1.8.2001 fick kriminalvårdsföreningen ett nytt namn, kriminalvårdsväsendet, och blev samtidigt en del av brottsförklaringsverket.

² En kommission som justitieministeriet tillsatt har föreslagit att det från ingången av år 2004 till utgången av år 2006 i experimentssyfte införs ett nytt straff som kallas för kontraktsvård. Kontraktsvårdsstraffet skulle vara avsett för personer vilkas brott i hög grad kan anses vara anknutna till alkohol eller narkotikamissbruk. Kontraktsvård skall kunna dömas ut i stället för ovillkorligt fängelse i högst åtta månader. En förutsättning är att den som döms är villig att genomgå vården (Kommittébetänkande 2002:3).

Adress: Jyväskylän universitet
PB 35
FIN-40351 Jyväskylä
E-post: helinder@dodo.jyu.fi